

DİN TUTULMASI: METROPOLLER VE DİJİTAL DALGA

HİLMİ DEMİR

“Sekülerleşme, modernizmle birlikte dinlerin geri çekileceği tezini güncelleyerek dinlerin geri döndüğünü ilan ettiğinde büyük bir sevinçle karşıladık. Gelenin geleneksel anlamda din ve dindarlık mı yoksa yeni bir durum mu olduğunu sorgulamadık.

MANEVİ DÜNYAMIZ EROZYONA UĞRUYOR

DOSYA

Öncelikle söylemeliyim ki dünya var olduğu günden itibaren değişiyor. Hem doğal dünya değişiyor hem de insan eliyle üretilen sosyal ve kültürel dünya değişiyor. Bu değişim özellikle 17'nci yüzyıldan sonra katlanarak hızlandı. İnsan eliyle değişen dünya bir süre sonra insana sunduğu imkânlarla bu değişimin daha da hızlanmasına neden oldu. Sonuç olarak bugün yaşadıklarımız bugün gerçekleşen olaylara bağlı değil; uzun yüzyılların biriktirerek getirdiği tortulardır.

Aslında din ve dindarlık üzerindeki değişim 18'inci yüzyıldan itibaren başlayan bir süreç. Anlayacağınız hiçbir şey ne bugün başladı ne de yarın son bulacak. İslam'ın geleneksel yapıları 18'inci yüzyılda dağılmaya başlamıştı. Medreseler ve tekkeler üzerine bozulma, çürüme tartışmalarının tarihi çok daha eskilere götürülebilir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin 16'ncı yüzyıldaki eğitim ve bürokrasi üzerine eleştirilerini nasıl unutabiliriz? Sadrazam Lutfi Paşa'nın *Âsafnâmesi*'nden, Görice Mustafa'nın *Koçibey Risalesi*'ne kadar tüm belgeler geleneksel kurumlardaki çözülme ve bozulmaya işaret eder. Tekkeleri denetlemek ve idarî işlerine bakmak üzere 1866 yılında şeyhülislâmlığa bağlı olarak kurulan Meclis-i Meşâyih kararı bozulmayı durdurma cabası değil miydi?

Asıl büyük değişim

Modern ulus devletlere geçildiğinde zaten elimizde işleyen bir gelenek yoktu çünkü devrimler, milliyetçi söylemler, finans piyasası, bankacılık, sanayi ve fabrikalar, deniz ticaretinin keşfi,

eğitim reformları, mikroplar ve çelik çoktan dünyayı değiştirmeye başlamıştı. Bu süreci durdurmaya çalışan öze dönüş hareketleri, “İslah ve İhya” çabaları son yüzyılda bırakın süreci geriye çevirmeyi aksine daha da hızlandırdı çünkü hepsi ortak bir paydada buluştular: Yozlaşmış, çürümüş, taklitçi gelenekten kurtulmak ve Kuran ile sünnete geri dönmek.

Bu hareketlerin Batı'da Protestanlığın yaptığı gibi manevi hiyerarşiyi yok ederek bireyselleşmeyi güçlendirdiği ve geleneksel kurumları zayıflattığını anlamakta maalesef geç kaldık. Öze dönüş demek, kişi tek başına ve özgür bir birey olarak doğrudan Tanrı'yı (metni) kendisi yorumlar iddiası taşır. Bu ise geleneğin tasfiyesidir. Aslında bu çözümler bir yönüyle ulus devletin kurumsallaşmasına dolaylı yoldan yardımcı oldu. İster dinî isterse laiklik kaygıları ile olsun sonuçta geleneğin tasfiyesi, geleneğin tasfiyesidir.

Din ulus-devlet sürecinde siyasal alanla sürekli gerilim içinde olduysa da asıl büyük değişim sosyal, iktisadi ve teknolojik alandaki değişimlere din ve dindarlığın eklenmesi ile yaşandı. Çünkü bu alanlarda bir gerilimden daha fazla bir uzlaşım gerçekleşiyordu. Siyasal alandaki kavga dinin tasfiyeci yorumlarını diri tutarken, dinî deneyimleme imkânını sosyal alanlara doğru yayıyordu. Modernleşme dediğimiz şey Batı'nın kanunlarını almak değildi. Modernleşme dediğimiz şey aslında okullaşma, kentleşme, üretim ve tüketim alışkanlıklarında kökten değişimdi.

Ünlü siyasetçi ve âlim Ahmed Cevdet Paşa'nın Fırka-i Islâhiyye

başında yaşadığı tecrübeleri aktardığı Tezâkir adlı eseri bu açıdan oldukça ilginç örneklerle doludur. Kırın denetim altına alınıp kentlere kanalize edilmesini, vergi ve asker temininin sağlanması amacıyla yürütülen şehirleşme çabalarına karşı direnci ve kurulan şehirlerdeki dindarlığın farklılaşmasını anlamak için okunması gerekir.

Kırdan kente göçen dindarlık

O günden bugüne değişen bir şey yok; şehirleşme aslında dindarlaşma demektir, dinin daha sofistike yaşandığı, kuralların daha katılaştığı, okur yazar dindarlığının arttığı mekanlardır şehirler. Bu yüzden şehirde tezettür bile kırdaki tesettüre benzemez. Okul, iş gücü piyasası, sanayileşme, refahın artışı gibi birçok nedenler kıyı boşaltırken şehirlerde kümülatif bir artışa yol açtı. Toprağa bağlı kır hayatından ücretli işe geçiş, tüccar ve orta sınıfın doğuşu sosyal hayatı değil, aslında dinî yaşam biçimlerini de değiştirecekti. Dindarlar kıyı terk ederken şehre geldiklerinde hem bu piyasaya katıldılar hem de bu piyasayı dönüştürmeye başladılar. Böylece şehir hızla büyürken dindarlık biçimleri de değişiyordu ama bu değişim kimseyi rahatsız etmiyordu. Zira ortada bir gerilim değil bir uzlaşım vardı. Dindarlığın şehirleşmesi, siyasal alanı da zorlaması ve taleplerin görülmesini sağlamak demektir. Şehrin kendine ait ruhu dindarlığa da yeni bir biçim verir.

Türkiye'de 1927 yılında nüfusunun yüzde 22'si kentlerde, yüzde 78'i kırsal kesimde yaşıyordu. 2017'de ise Türkiye'nin yüzde 7,7'si kırsal yüzde 92,3'ü kentte yaşamaya başladı. Son 30 yılda Cumhuriyet tarihinin

MODERNLEŞME, KENTLEŞME, KÜRESELLEŞME VE PİYASA DALGASINA 2000'Lİ YILLARDAN İTİBAREN DİJİTALLEŞME DALGASI DA EKLENEREK BİREYSELLEŞME TEZİ, DİNİ VE DİNDARLIĞI YENİDEN BİÇİMLENDİRİYOR.

SIYASAL DIŞLAYICI LAİKLİK, DİNİ ALANDA GÜÇLÜ BİR BİLİNCİ TETİKLERKEN ALTIMIZDAN KAYIP GİDEN DÜNYAYI FARK ETMEKTE ZORLANIYORUZ.

ilk 60 yılından iki kat daha fazla kentleşme gerçekleşti. Kırdan getirdiğimiz insanlığı beton yığınları ve soğuk demirler arasına gömüyoruz. Kuran’a göre insan toprağa yakın bir varlık, topraktan uzaklaştığında ruhu da üşüyor. Yağmuru, akan ırmağı, doğan güneşi görmeyen insan köksüzleşiyor. Kentler dinin tüm büyüsunü bozuyor. Nasıl mı?

1. Metropoller dinin geleneksel dayanışma, paylaşma ve merhamet duygularının yerine egoizmi ve bencilliği öne çıkartıyor.
2. Din adamları, kitlesel okur-yazarlık ve akılcılık nedeniyle bilgi üzerindeki tekellerini kaybediyor.
3. Bilim ve teknolojik gelişmeler varlığımıza ilişkin dinî açıklamaların yerini alıyor. Söz gelimi artık mucizelere ya inanmıyoruz ya daha az inanıyoruz.
4. Artan refah ve zenginlik, gelir dağılımındaki uçurumlar insanların Tanrı’nın kaderine ve inanca olan bağıını zayıflatıyor.
5. Artan göç nedeniyle dinî homojenlik düşüyor, yerini dinî çoğulluk alıyor.
6. Hayatın hızlı akışkanlığı ve sıkışması toplu ibadetleri

güçleştiriyor ve dinî ritüeller önemini yitiriyor, dinî bayramlar tatile dönüşüyor.

Dinlerin dönüşü hikâyesi

Anlayacağınız kent, Georg Simmel’in dediği gibi sadece mekânı değil mekânla birlikte insanı da değiştirir. Bugün ne oluyor dediğimiz değişimlerin birçoğu modern ulus devletin içten gerçekleşti. Fakat özellikle bizim gibi ülkelerde Jakoben laikliğin dışlayıcı tavrı nedeniyle bu değişimi fark etmemiz uzun zaman alıyor çünkü sistem dindarları ve muhafazakârları sürekli ötekileştirdiği için siyasal olan sosyolojik olandan daha önemli hâle geliyor. Siyasal dışlayıcı laiklik, dinî alanda güçlü bir bilinci tetiklerken altımızdan kayıp giden dünyayı fark etmekte zorlanıyoruz. Hatta ona karşı daha güçlü, daha zengin olmak adına modernizmin kapitalist üretim tarzına eklenilerek alternatif üretim tarzlarını aklımıza bile getiremiyoruz. Jakoben dışlayıcı laiklik dini kamusal alandan söküp atmaya çalışıyordu, biz de inatla kamusal alanda var olmaya çalışıyorduk. Tüm bunlar olurken sosyal hayatın, teknolojinin, şehirleşmenin, piyasanın değiştirici gücünü çok fazla dikkate al(a)madık.

Sekülerleşme, modernizmle birlikte dinlerin geri çekileceği tezini güncelleyerek dinlerin geri döndüğünü ilan ettiğinde büyük bir sevinçle karşıladık. Gelenin geleneksel anlamda din ve dindarlık mı yoksa yeni bir durum mu olduğunu sorgulamadık. Öncelikle belirtmeliyim ki bu dinlerin dönüşü hikâyesini çok fazla abarttık. Pozitivizmin baskın gücü ve jakoben laikliğin otoriterliği altında postmodernizmin arkasına sığınarak kazandığımız mevzileri, modernizme karşı bir zafer olarak ilan ettik. Oysa bu zafer aslında yenilgimizin de sebebiydi çünkü siyasetten kamusal alanda kazandığımız zaferi, postmodernizme sığınarak kazanmıştık. Epistemolojik zaviyeden haklılığımızı kanıtlarken ontolojik zeminde ayağımızı yine kapitalizmin piyasa araçları üzerine basıyorduk.

Kentleşme ve kapitalizmin piyasa şartları, dinin artık sosyal düzen ve bilgi kaynaklarının baskın olmadığı bir toplum yaratır. Hakikat göreceli hâle gelir ve birçok gerçek, dinin hakikat üzerindeki tekeli kırar. Refah, ekonomi, sağlık hizmetleri, akıl sağlığı bakımı ve eğitim gibi alanlar dinden bağımsızlaşır. Tüm bunlar sekülerleşmenin genişlemesine, dinin ise ancak bu seküler alanlarla var olmasına neden olur. Yani din

D O S Y A

önemini yitirmez ama bireysel-leşerek dinin sosyal biçimlerini değiştirir.

Dijitalleşme ve din

Modernleşme, kentleşme, küreselleşme ve piyasa dalgasına 2000’li yıllardan itibaren dijitalleşme dalgası da eklenerek bireyselleşme tezi, dini ve dindarlığı yeniden biçimlendiriyor. Dijital teknoloji eşi görülmemiş hızda dönüştürücü bir güce sahip gözüküyor. Bu dinamik hızla sosyal ve ekonomik değişimi tetikliyor ve insanların hayatlarının her alanına nüfuz ediyor. Bu dijital devrim yeni, hayal edilmemiş fırsatlar sunarken geleneksel tüm alışkanlıkları da yerinden ediyor. Maalesef bu ileri teknoloji çağının çocuklarımıza neler yaptığını, neler yapabileceğini kavramakta geç kaldık. “Ne yani, ileri teknoloji çağının gençleri daha az dindar yaptığını mı iddia ediyorsunuz?” dediğinizi duyar gibiyim. Evet, hatta daha fazlasını söylüyorum. *TechnoStress: Coping with Technology* adlı eserin yazarı Larry D. Rosen’ın dediği gibi sürekli açılıp duran iletici pencereleri, akıllı telefonlar, sosyal medya ve video oyunları, Youtube algoritmasının genç beyinleri iğfal ettiğini söylüyorum. Çağın en büyük hastalığı hâline gelen dikkat dağınıklığı ve odaklanma sorunu gençlerin kalıcı olarak soyut şeyleri öğrenmelerini ciddi anlamda zorlaştırıyor.

Sürekli erişilebilirlik, davetsiz bildirimler, daldan dala atlamayı kolaylaştıran özellikler, sanal gerçeklik alanında oluşturulan kült imgeler zihnimizin gerçeğe odaklanmasını güçleştiriyor. Teknolojiyle büyüyen gençler dağınık bir zihin durumunu yaşıyorlar. Etrafınıza bir göz gezdirin, hem telefonuyla oynayan hem de

karşısındaki ile sohbet eden, göz ucuyla da etrafını süzen insanlar göreceksiniz. İşte buna “sürekli kısmi dikkat ve çoklu görev geçişi” diyoruz. Bunun yol açtığı etki ise, odaklanamama ve dikkat dağınıklığı şeklinde dönüyor bize.

Manevi erozyon

Yapılan bir araştırmaya göre, çok önemli olduğu söylendiği hâlde öğrenciler üç ila beş dakikadan fazla bir konuya odaklanamıyorlar. Eskiden altını çizme okuduğumuz, uzun uzun not ettiğimiz bilgileri, şimdi hızla göz gezdirip geçiyoruz. Düşüncelemizi iletme için yazı yazmak yerine, kısa fragmanlar kullanıyoruz. Mektup yerine kısa bir e-posta yollamakla yetiniyoruz. Twitter ilk çıktığında 140 karakterle nasıl yazarız diye düşünüyorduk, artık fazla bile geliyor. Peki, ne mi oluyor? Sabrımız kalmıyor, tahammülü, bekleme-yi unutuyoruz. Aceleciliğimiz her şeye yansıyor. Düşünmeyi, tefekkür etmeyi, zikri, uzun uzun kendimizi dinlemeyi, sukut-u nefsi kaybediyoruz. Kısacası manevi dünyamız erozyona uğruyor. Tüm bunlar olurken yapayalnız olduğumuzu anlıyoruz. Neden mi? Çünkü artık çocuklar ailelerin değil.

Aile bir çocuğun gelişimi ve eğitimi için çevresel faktörlerden sadece birisi. Kuşkusuz en önemlisi ama sadece aile artık hiçbir anlam taşımıyor. Çocuğun ve gencin yetişmesinde okul, arkadaş çevresi ve sosyal medya artık eskisinden çok daha fazla rol oynuyor. 2019’da Yeni Zelanda’da bir camiye terör eylemi düzenleyen saldırgan da gördüğümüz gibi internet üzerinden radikalleşen binlerce genç var. Çocuklarımızı yalıtılmış mekânlarda, kolejlerde eğitme-

DİN ULUS-DEVLET SÜRECİNDE SİYASAL ALANLA SÜREKLİ GERİLİM İÇİNDE OLDUYSA DA, ASIL BÜYÜK DEĞİŞİM SOSYAL, İKTİSADİ VE TEKNOLOJİK ALANDAKİ DEĞİŞİMLERE DİN VE DİNDARLIĞIN EKLENMESİ İLE YAŞANDI.

yeceğimiz bir dünya var. Dünya artık duvarlar öremeyeceğiniz kadar şeffaflaştı ve en kötüsü biz bu dünyaya yine hazırlıksız yakalandık.

90’larda hızla daldığımız bu dijital dünyaya karşı koyabilecek ne eğitim sistemimiz ne de din eğitimi ve öğretim planımız vardı. 18 yaşına gelmiş bir gencin dinî tutum ve davranışlarının çok erken bir dönemde geliştiğini elbette tahmin edebilirsiniz. Bırakın dinî tutum ve davranışlarını, bir çocuğun sıraya girmesi, yalan söylememesi, başkasının hakkına saygı göstermesi, hırsızlık yapmaması gibi birçok ahlaki davranışı kazanması, ahlaklı bir birey olmasını sağlamak için değerler eğitimine çok erken yaşta başlamamız lazım. Türkiye dijital çağın çocuklarını 1980’den kalma yöntemlerle yetiştiren bir ülke olmayı tercih edemez.

Dinin kurumların soğuk duvarlarında, asık suratlı hocaların rahle-i tedrisinde öğretilmesi vakti çoktan geçti. Cemaatler artık sanal ortamlarda kuruluyor. Gençler çoğu vaktini sosyal medya odalarında geçiriyor. Öğrenen sistemlerin bilişim alanında yaygınlık kazanması, seçimlerimizi etkiliyor. Farklı hayatları, düşünceleri keşfetmemizi zorlaştırıyor. Hayatımızda yeni kontrol sistemleri sağlıyor. Yapay zekâ ve algoritmalar dinsel tercihlerimizi nasıl belirleyecek? Şimdi daha zorlu bir süreç bizi bekliyor. Biz bu dalgaya karşı “Kadın yönetici olamaz” “Kadın dövülebilir”, “7-8 yaşında çocukla evlenilebilir”, “Demokrasi şirktir”, “Oy vermek haramdır” gibi söylemlere sahip yeni Selefilik’in yükselişi ile nasıl direnebileceğiz? Ne yazık ki akıl tutulması bir “din tutulmasını” da beraberinde getiriyor.